

Kompleksowość prawa kultury jako gałęzi prawa

Complexity of culture law as branch of the law

Artur Potocki, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Typ artykułu: oryginalny artykuł naukowy.

Źródło finansowania badań: środki własne Autora.

Źródło finansowania artykułu: środki własne Autora.

Cytowanie: Potocki A., (2017) *Kompleksowość prawa kultury jako gałęzi prawa*, „Rynek-Spółeczeństwo-Kultura” nr specjalny (26)/2017, s. 71-77, <https://kwartalnikrsk.pl/Artykuły/RSK-Specjalny-2017/RSK-Specjalny-2017-Potocki-kompleksowosc-prawa-kultury-jako-galezi-prawa.pdf>

STRESZCZENIE

Przedmiotem niniejszego opracowania jest próba precyzyjnego i jednorodnego określenia miejsca prawa kultury w ogólnym systemie prawa. Krytyczna analiza poszczególnych składników oraz rozłożenie najważniejszych jego czynników dokonana została na tle i przy użyciu aparatury językowo-pojęciowej będącej efektem współcześnie prowadzonych badań w obszarze nauk prawa. W pracy konfrontowane jest także stanowisko przedstawicieli doktryny oraz praktyki w kwestiach związanych z autonomizacją oraz jej skutkami dla przyporządkowania prawa kultury do którejkolwiek z gałęzi prawa.

Słowa kluczowe: prawo kultury, dychotomia prawa, działalność kulturalna, ochrona zabytków.

The subject of this study is an attempt to precisely and uniformly define the place of cultural law in the general legal system. Critical analysis of the individual components and the distribution of the most important factors were made against the background and using linguistic apparatus resulting from contemporary research in the field of law. The work also includes the position of representatives of doctrine and practice in issues related to autonomy and its implications for the attribution of culture to any branch of law.

Keywords: Culture law, Dichotomy of law, Cultural activity, Protection of monuments.

ABSTRACT

§ 1. Uwagi wstępne

Funkcjonowanie w prawodawstwie krajowym zagadnienia prawa kultury jest stosunkowo nowym zjawiskiem. Poszukując jego definicji należy przybliżyć problematykę jakiej dotyka prawo kultury. Nie została ona dotychczas określona na gruncie normatywnym, ani sprecyzowana w doktrynie. Na całość zagadnienia składają się poszczególne, bardziej precyzyjne obszary tematyczne, jednak można przyjąć za K. Zeidlerem (Zeidler 2015), że nie został on dotąd opisany dostatecznie wnikliwie i systematycznie, a także precyzyjnie określony przez doktrynę oraz ustawodawcę. Odmienny pogląd przedstawia R. Golat (Golat 2006) twierdząc, że ten dział prawa, podobnie jak inne, stanowi uporządkowany system norm. Można natomiast bez wątpliwości zgodzić się z jego twierdzeniem, że prawo kultury wykazuje liczne wewnętrzne i zewnętrzne powiązania normatywne. Jest to jednak dział, który rozwija się niezwykle dynamicznie, o czym może świadczyć powstawanie coraz liczniejszych publikacji dotyczących poszczególnych obszarów badawczych prawa kultury (Ciechanowicz-McLean 2014) i coraz większe zainteresowanie nim na forum międzynarodowym (Hoffman 2006; Nafziger, Paterson, Dundes Renteln 2010).

Obecnie funkcjonowanie prawa kultury odnosi się zarówno do prowadzenia działalności kulturalnej, jak również ochrony dziedzictwa kultury, w tym przede wszystkim ochrony zabytków. Pierwszą z tych dziedzin można bez wątpienia przyporządkować do prawa

administracyjnego, ponieważ prawo działalności kulturalnej dotyczy przede wszystkim zasad i obowiązków sfery państwowej oraz samorządowej w zakresie dostarczania życia kulturalnego mieszkańcom określonej społeczności. Odmienny pogląd wyraża K. Zeidler (Zeidler 2015 i Zeidler 2014), twierdząc że prawo kultury stanowi kompleksowy dział prawa, ponieważ posiada liczne zależności względem prawa cywilnego i karnego. Przyjmując tego rodzaju sposób rozumowania należałoby przyjąć, że np. prawo ochrony środowiska lub prawo osobowe także stanowią kompleksowe działy, bo wykazują wiele wpływów nie tylko wobec prawa publicznego ale także prywatnego. Idąc dalej tego rodzaju tokiem rozumowania powstałyby dziesiątki nowych gałęzi prawa, a przyjęty przez doktrynę od wielu lat podział na prawo administracyjne, prywatne i karne de facto przestałby istnieć. Jak podnosi się w piśmiennictwie, prawo administracyjne ma realizować ideę porządku, tzn. że może sterować a nawet ingerować w życie społeczne, co uzasadnia ingerowanie norm prawa administracyjnego na prawo prywatne i prawo karne. (Zimmermann 2016 oraz Schmidt-Assmann 2011). Podobny pogląd przedstawia Z. Leoński twierdząc, że administracja działająca w oparciu o normy prawa administracyjnego może korzystać z różnych form władztwa, przymusu, nadzoru, zakazów i nakazów (Leoński 2004). Druga dziedzina to zespół norm prawnych odnoszących się zarówno do prawa administracyjnego jak również prawa cywilnego oraz w niewielkim stopniu do prawa karnego. Ochrona dziedzictwa kultury to przede wszystkim ochrona i opieka nad zabytkami zarówno materialny-

mi ruchomymi i nieruchomymi, jak również niematerialnymi oraz innymi przedmiotami, których dotyczą akty prawne związane z tą gałęzią. Jako przykład tego rodzaju wzajemnych oddziaływań można wskazać wprowadzony w 2015 roku Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury, gdzie regulacje prawa administracyjnego działają w relacji wzajemnej z prawem karnym i prawem własności (Potocki 2017).

Przyjąć zatem można, że pod pojęciem prawa kultury rozumieć należy regulacje prawne uwzględniające specyfikę działalności kulturalnej, animowanie, dostarczanie obywatelom usług kulturalnych oraz ochronę dziedzictwa kulturalnego zarówno w wymiarze krajowym, jak również międzynarodowym. Na gruncie prawa krajowego są one zawarte w art. 6 i 73 Konstytucji (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.) oraz ustawach, przy czym dwie najważniejsze z nich to ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2017 poz. 862 z późn. zm., dalej u.o.p.d.k.) oraz ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2017 poz. 2187 z późn. zm., dalej u.o.z.). W pierwszej z nich unormowano większość kwestii związanych z prowadzeniem działalności kulturalnej i dostarczaniem jej społeczeństwu. Przez R. Golata określona została mianem „konstytucji kultury” (Golata 2006), a według M. Karcz-Kaczmarek „stanowi ona *lex generalis* w stosunku do innych ustaw regulujących (...) działalność kulturalną” (Karcz-Kaczmarek 2014). Oprócz tego na prawo kultury składają się także akty pod ustawowe, tj. rozporządzenia ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz akty prawa miejscowego, które w przypadku działalności kulturalnej mają niebagatelne znaczenie. Próbując zdefiniować w sposób zwięzły czym jest prawo kultury można stwierdzić, że jest to zespół norm prawnych dotyczących działalności kulturalnej i ochrony dziedzictwa kulturalnego.

Celem rozważań zawartych w niniejszym opracowaniu jest stwierdzenie, że prawo kultury, będące szerokim określeniem spajającym zarówno regulacje dotyczące prowadzenia działalności kulturalnej, jak również prawo ochrony dziedzictwa kultury, jest elementem składowym prawa administracyjnego, a nie, jak próbuje się niejednokrotnie podnosić w piśmiennictwie, kompleksową gałęzią prawa. Ten błędny pogląd przedstawia K. Zeidler (Zeidler 2015 i Zeidler 2014). Niniejsze rozważania zostaną zbudowane w oparciu o analizę orzecznictwa sądowego, analizę decyzji administracyjnych, jak również analizę literatury.

Struktura pracy obejmuje łącznie pięć paragrafów, w tym te zawierające uwagi wstępne i uwagi końcowe, będące odpowiednio jego wprowadzeniem oraz podsumowaniem. Drugi paragraf odnosi się do potrzeby określenia miejsca prawa kultury w systemie prawa. Trzeci traktuje o kryterium wyodrębnienia prawa kultury spośród innych dziedzin prawa. Przedostatnią częścią opracowania jest omówienie miejsca prawa kultury w dychotomicznym podziale prawa na prawo prywatne i prawo publiczne.

§ 2. Potrzeba określenia miejsca prawa kultury w systemie prawa

Funkcjonowanie prawa kultury w rzeczywistości prawnej oraz znacznie szerszej – społecznej, wymaga określenia ich miejsca w przyjętym w teorii oraz praktyce systemie prawa. Określenie tego

miejsca, czy też usadowienia, jest niezbędne nie tylko na potrzeby teoretyczno-dogmatycznych rozważań oraz prowadzenia dyskusji, ale przede wszystkim, na potrzeby praktyki. To właśnie z względu na praktyczne względy funkcjonowania norm prawnych w rzeczywistości społecznej, orzeczniczej i administracyjnej, niezbędne wydaje się określenie miejsca danej grupy norm w szeroko rozumianym systemie, aby tworzyły większą całość, a nie egzystowały w próżni, niezależnie od siebie.

Określenie miejsca prawa kultury w konkretnym systemie prawnym można traktować jednocześnie jako odpowiedź na pytanie badawcze dotyczące wyboru systemu prawa dla jego dalszego określania. Bez ścisłego i jednoznacznego przyporządkowania prawa kultury do jednego systemu norm nie można zastosować chociażby wykładni prawa właściwej dla danego systemu. Ponadto, przypisanie prawa kultury do sfery prywatnoprawnej albo publicznoprawnej wymusi dalsze postrzeganie jego norm przez ich adresatów, tj. czy przy ich egzekwowaniu mamy do czynienia z równością podmiotów (Bierć 2012), czy też można określić typową dla sfery publicznej zwierzchność *imperium*.

Przy sytuowaniu norm prawa kultury samoistnie, bez ścisłego wczepiania do któregośkolwiek określonego przez piśmiennictwo systemu, należałoby wskazać dla nich szczególny system przepisów zarówno proceduralnych, jak również materialnych i uwzględnić specyfikę wykładni. Zastosowanie tego rodzaju samoistnej systematyki wymuszałoby określenie szczególnych organów odpowiedzialnych za realizowanie tych norm. Funkcjonowanie tych organów wymagałoby także określenia ich systematyki pracy, którą w zasadzie można podzielić na sądową i administracyjną. Systematyka ta ma bezpośredni wpływ na proces stosowania prawa, a być może także jego stanowienia, jak ma to miejsce chociażby w przypadku samorządów, które wykonując swoje uprawnienia zarówno stanowią prawo, jak również je wykonują. Jak wskazuje L. Leszczyński, administracyjnym typem stosowania prawa jest każdy proces decyzyjny posiadający wszystkie cechy jego stosowania (Lang, Wróblewski, Zawadzki 1979 oraz Leszczyński 2001), a niebędący stosowaniem sądowym, do którego szczególnie upoważnia ustawa (Leszczyński 2003).

J. Łętowski słusznie wskazuje, że potrzeba określenia zakresu obowiązywania norm prawa administracyjnego jest niezbędna dla wyznaczenia granic uprawnień funkcjonowania administracji, czyli w zasadzie władzy wykonawczej. Spór o kryterium określenia miejsca danej gałęzi ma na celu w zasadzie określenie organów, sądowych lub administracyjnych, które są odpowiedzialne za wykonywanie tego prawa. Granice uprawnień administracji mają także przełożenie na granice wolności i swobody podmiotów na które prawo ma wywierać określony wpływ, a zatem rozstrzygnięcie ma na celu stwierdzenie w jaki sposób prawo oddziaływać ma na sferę społeczną (Łętowski 1985).

Odnalezienie spójnego punktu wyjścia dla danej, szczególnej nauki prawnej, jaką jest z pewnością prawo kultury, stanowić powinno jednocześnie punkt wyjścia dla dalszego jej analizowania, opisywania i badania (Grzybowski 1974). Konsekwencją wskazania miejsca szczególnej nauki prawa jest dostosowanie do niej określonych norm interpretacyjnych, zgodnych z ukształtowaną aparaturą pojęciową. Dokonanie tego jest niezbędna dla prawidłowego funkcjonowania procesów stanowienia, stosowania i kontroli prawa, czyli w zasadzie dla pobudzania norm do działania (Lande 1959).

§ 3. Kryterium wyodrębnienia prawa kultury spośród innych dziedzin prawa

Szukając kryteriów wyodrębnienia prawa kultury spośród innych dziedzin prawa, należy wskazać, że nie można oprzeć się tylko i wyłącznie na jednej cesze, a na zespole cech, które z sobą współgrają. Na potrzeby niniejszego opracowania można posłużyć się ogólnym kryterium wyodrębnienia prawa administracyjnego, które zaproponował P. Wszółek (Wszółek 2016). Są one dość elastyczne i powinny pomóc w odpowiedzi na pytanie, czy prawo kultury wpisuje się w szeroką dziedzinę prawa jaką jest prawo administracyjne, czy też można zauważyć tutaj mniej lub dalej zachodzące odstępstwa od współczesnych teorii nauki prawa.

Jako ogólne kryterium wyodrębnienia, wykrojenia, prawa administracyjnego spośród innych dziedzin prawa P. Wszółek zaproponował kryterium „służby publicznej” (Wszółek 2016). To dość pojemne i kompleksowe pojęcie obejmuje zarówno cechy aksjologiczne, przedmiotowe jak również podmiotowe prawa administracyjnego. Jak wskazuje autor, służbę publiczną należy rozumieć jako „zadanie i wymagającą spełnienia misję, tworzoną i kształtowaną przez zespół tych wartości składających się na dobro wspólne, które powodują, że prowadzona w celu ich urzeczywistnienia i pozostająca również służbą publiczną – działalność, będąca przedmiotem regulacji prawa administracyjnego, jest: niezbędna, obowiązkowa, ciągła i systematyczna, legalna oraz wykonywana przez: albo podmiot zbiorowy (państwowy, jednostkę samorządu terytorialnego) na rzecz obywateli, albo obywateli pozostających pod nadzorem podmiotu zbiorowego na rzecz innych obywateli, albo obywateli na rzecz podmiotu zbiorowego, stanowiąc wyraz solidarności i współzależności rządzących i rządzonych” (Wszółek 2016).

Na tle powyższej definicji można zarysować elementy, która można przypisać gałęzi jaką jest prawo kultury. Jako dobro wspólne, czyli przedmiot chroniony przez prawo kultury, można wskazać dobro kultury, które pomimo, że nie posiada swojej legalnej definicji, zostało dość trafnie scharakteryzowane w piśmiennictwie. Jak wskazuje R. Golał, dobra kultury to dobra prawne, czyli przedmiot ochrony prawnej, zasługujący na opiekę właściwych organów, stosujących prawo z uwagi na prawnie chroniony interes bez względu na to, czy jest to interes prywatny, czy też społeczny (Golał 2006). Należy zauważyć także, że swoją definicję legalną posiada zabytek, który jest jednak znacznie węższym pojęciem, niż dobro kultury. Zabytkiem w znaczeniu szerokim jest każdy przedmiot określony i chroniony przez *lex generalis* w zakresie ochrony zabytków, czyli u.o.z. (Ginter, Michalak 2016). Jak wskazuje orzecznictwo, ochrona zabytków jest domeną prawa administracyjnego, a stosunki tworzące się na ich podstawie cechują się nierównorzędnością stron. Ponadto, do rozstrzygania spraw objętych zakresem przedmiotowym ustawy będą miały zastosowanie przepisy kodeksu postępowania administracyjnego, a czynności podejmowane przez organy ochrony zabytków podlegają kontroli sądów administracyjnych, a nie jakichkolwiek innych organów szczególnych (Postanowienie NSA z dnia 18 czerwca 2014 r., sygn. akt II OSK 1521/14, LEX nr 1767407).

Na potrzeby dalszych rozważań, należy określić cechy przedmiotu chronionego przez prawo kultury. Szukając tych cech na tle przytoczonej wcześniej definicji P. Wszółka należy sięgnąć do przepisów regulujących tę materię, jak również do praktyki jej stosowa-

nia. Poszukiwane cechy przedmiotowe o których mowa to: niezbędność, obowiązkowość, ciągłość, systematyczność oraz legalność. Wskazując na niezbędność tego rodzaju regulacji należy odnieść się w pierwszej kolejności do ustawy zasadniczej, zgodnie z którą naczelne organy państwa muszą kształtować ogół realizowanej przez siebie polityki (Tuleja 2017), a następnie można sięgnąć do wyników badań, które mogą wskazywać lub nie na doniosłość kultury dla społeczeństwa. W normie zawartej w art. 6 ust. 1 Konstytucji został nałożony na państwo obowiązek zapewnienia obywatelom dostępu do dóbr kultury. Warto wskazać, że A. Frankiewicz twierdzi, iż „Jedynie te dobra kultury, które są uznawane za świadectwa takich wartości jak patriotyzm, pamięć historyczna, sztuka artystyczna, świadomość udziału narodu polskiego w znaczących zjawiskach społecznych, mogą być uznane za warte propagowania”. Przyjęcie tego rodzaju poglądu skutkowałoby ocenianiem pod kątem przydatności historycznej albo patriotycznej danego projektu kulturalnego przez organy władzy publicznej pochodzące z nadania politycznego. W konsekwencji prowadziłyby to do upolitycznienia działalności kulturalnej i instytucji kultury, a nurty niezwiązane z tymi wskazanymi przez autorkę poglądu pozostawałyby niewspierane przez władzę publiczną (Frankiewicz 2012). Pogląd zbliżony do powyższego przedstawił W. Wytrątek, wskazując na potrzebę wspierania wyłącznie działalności kulturalnej związanej z „polskością, patriotyzmem i kulturą ojczystą”, jako walkę z „zmarkdonalizowaną kulturą popularną”. Tego rodzaju pogląd, podobnie jak wskazany wyżej również nie zasługuje na aprobatę z uwagi na próbę narzucenia odbiorcom działalności kulturalnej z wyłącznie jednego nurtu, ignorując tym samym pozostałe (Wytrątek 2013).. Oprócz tego, zgodnie z postanowieniem normy zawartej w art. 73 Konstytucji, każdy ma prawo do wolnego korzystania z dóbr kultury. Warto zauważyć, że prawo to ma efekt wertykalny, czyli skutkuje obowiązkami nałożonymi na organy władzy publicznej, a w konsekwencji prowadzi także do uprawnień organów państwa do wpływania na dysponentów dóbr kultury w zakresie ich przeznaczenia, obrotu, użytkowania i badania (Królikowski, Szczucki 2017). Jak wskazują badania prowadzone przez Główny Urząd Statystyczny w 2014 roku, aż 80,3% Polaków w wieku 15 lat lub więcej uważało, że kultura jest dość ważna lub bardzo ważna w ich życiu (GUS 2016). Wskazuje to na doniosłość oraz znaczącą wagę tej dziedziny życia publicznego dla społeczeństwa, któremu dostęp do kultury gwarantuje państwo w ustawie zasadniczej. Podsumowując, doszukując się niezbędności w systematyce prawa kultury można bez większych wątpliwości stwierdzić, że regulowanie szczególne tego obszaru życia społecznego jest, z uwagi na interes publiczny oraz prywatny jednostek, na tyle ważne, że nie może zostać wykonywane fakultatywnie, w zależności od woli którejkolwiek ze stron.

Drugim istotnym aspektem niezbędnym dla zakwalifikowania danych regulacji do prawa administracyjnego na który wskazuje P. Wszółek jest ciągłość. Poszukując tej cechy należy sięgnąć do przepisów ustaw regulujących problematykę prawa kultury, spośród których znajdują się przede wszystkim wskazane w paragrafie pierwszym opracowania u.o.p.d.k. oraz u.o.z. Definiowany na gruncie u.o.p.d.k. przedmiot regulacji jakim jest prowadzenie działalności kulturalnej, zgodnie z treścią art. 1 ust. 1 u.o.p.d.k. „polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury”. Samo zastosowanie przez ustawodawcę takiej a nie innej formy czasowników wskazuje

na zamiar wykonywania ciągłego, nieustannego, bez przerwy, danych czynności. Na gruncie u.o.z., która stanowi także dość istotną regulację z zakresu prawa kultury, ogół czynności wykonywanych w celu ochrony dobra wspólnego sprowadza się do zapewnienia warunków, zarówno przez organy administracji publicznej, jak również przez właściciela lub posiadacza dobra chronionego (Wyrok WSA w Warszawie z dnia 23 kwietnia 2009 r., sygn. akt I SA/Wa 48/09, LEX nr 550267), umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie (Wyrok WSA w Warszawie z dnia 24 sierpnia 2005 r., sygn. akt I SA/Wa 1260/04, LEX nr 191976). Biorąc pod uwagę powyższe można stwierdzić, że ciągłe i systematyczne wykonywanie danych czynności dotyczących ochrony i promocji kultury oraz dziedzictwa kulturowego jest niezbędne dla realizacji celu nadrzędnego, jakim jest ochrona dobra wspólnego. Zaniechanie wykonywania tych czynności lub wykonywanie ich w sposób fakultatywny może pociągnąć za sobą skutki znacznie większe niż tylko ekonomiczne, ale także społeczne, co bezpośrednio wpływa na sferę życia publicznego w państwie.

Mając na względzie wymogi podmiotowe określone powyżej przez P. Wszółka, należy określić jaki jest krąg osób wykonujących zadania w ramach służby publicznej mające na celu ochronę dobra chronionego. Definicja przewiduje trzy rodzaje podmiotów:

1. Podmiot zbiorowy, czyli państwo lub jednostkę samorządu terytorialnego wykonujący pracę na rzecz obywateli;
2. Obywateli pozostających pod nadzorem podmiotu zbiorowego wykonujących pracę na rzecz innych obywateli;
3. Obywateli prowadzących działalność na rzecz podmiotu zbiorowego.

Pod tym względem należy odnieść się do istniejących regulacji prawnych. W przypadku u.o.p.d.k. obowiązek wykonywania tożsamy z zakresem działalności kulturalnej, ale o innej skali (Niewiadomski 2011), został określony w przepisach art. 1 ust. 2-4 u.o.p.d.k. zarówno w stosunku do państwa, jak również dla jednostek samorządu terytorialnego. Ponadto, w art. 9 ust. 2 u.o.p.d.k. został wskazany bezpośrednio obowiązek prowadzenia działalności kulturalnej przez JST z środków własnych. Wskazanie na realizację działalności kulturalnej przez JST z środków własnych świadczy o tym, że można jednoznacznie stwierdzić, iż jest to zadanie własne samorządów. Jak wskazuje A. Jakubowski (Jakubowski 2016), samorządy mają obowiązek tworzenia instytucji kultury i nie mogą dopuścić do sytuacji, gdy nie funkcjonuje przynajmniej jedna instytucja kultury, którą jest biblioteka publiczna. Również na gruncie u.o.z. na organy administracji państwowej i samorządowej nałożone zostały obowiązki z zakresu ochrony dóbr kultury. Organami ochrony zabytków są przede wszystkim wskazani w przepisie art. 89 u.o.z. minister właściwy ds. kultury, w imieniu którego zadania wykonuje Generalny Konserwator Zabytków na szczeblu centralnym, natomiast na szczeblu terenowej administracji państwowej to wojewoda za pośrednictwem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wykonuje zadania z tego zakresu. Także Prezydent RP jako organ ma kompetencje w zakresie ochrony dóbr kultury, bowiem ma uprawnienie do ustanawiania pomników historii. Administracja samorządowa, głównie na poziomie gmin, ma również kompetencje dotyczące sprawowania opieki nad dobrami kultury, wśród których można wskazać uprawnienie do ustanawiania parków kulturowych

oraz uwzględnianiu obszarów podlegających szczególnej opiece w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Wskazane podmioty wpisują się do pierwszej grupy, będąc bez wątpienia podmiotami zbiorowymi, a ich działalność wykonywana jest na rzecz członków wspólnoty samorządowej lub ogólnokrajowej.

Poszukując drugiego rodzaju podmiotów zajmujących się ochroną dobra chronionego, czyli obywateli pozostających pod nadzorem i wykonujących pracę na rzecz innych obywateli, należy wskazać, że tymi obywatelami nie muszą być wyłącznie osoby fizyczne, ale także prywatne jednostki organizacyjne (Wszółek 2016), wśród których można bez wątpienia wskazać instytucje typu *not for profit* i *non profit*. Od niedawna także, podmioty działające dla zysku, czyli *for profit* są zaliczane do kręgu osób mogących prowadzić działalność kulturalną (Wyrok NSA z dnia 1 września 2014 r., sygn. akt II FSK 2009/12, Legalis nr 1061046). W praktyce oznacza to, że działalność kulturalna może być prowadzona także na zlecenie podmiotów publicznych przez organizacje społeczne (w znaczeniu szerokim), osoby fizyczne i przedsiębiorców.

Stosując bezpośrednio normy zawarte w *lex generalis* prawa kultury, można stwierdzić, że niezarobkową działalność kulturalną może prowadzić w zasadzie każda osoba mająca osobowość prawną (art. 3 ust. 1 u.o.p.d.k.), tj. zarówno osoba fizyczna, jak również osoba prawna i podmiot ustawowy (Kidyba 2004). Działalność ta może być prowadzona zarówno jako cel podstawowy danego podmiotu, jak również cel drugorzędny, jednak nie ma charakteru zarobkowego. W związku z tym, w praktyce działalnością tego rodzaju jako podstawową prowadzą z reguły podmioty nienastawione na osiągnięcie korzyści finansowych, a korzyści w szerokim znaczeniu społeczny. Są to przede wszystkim, ale nie wyłącznie, organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r., Dz.U. 2018, poz. 450 z późn. zm.). Zgodnie z przepisami wspomnianej ustawy, na podmiotach zbiorowych ciąży obowiązek współpracy z organizacjami pozarządowymi w zakresie realizacji zadań z zakresu ochrony kultury, co zostało bezpośrednio wskazane jako przedmiot w przepisie art. 4 ust. 1 pkt 16 ustawy. Zlecenie organizacjom pozarządowym przez administrację realizacji zadań z zakresu prowadzenia działalności kulturalnej jest w zasadzie jedną z najbardziej efektywnych metod współdziałania sfery publicznej i prywatnej w zakresie realizacji tych zadań, która występuje dość powszechnie. Brak jest niestety szczegółowych danych w tym zakresie, jednak można bez zbędnej przesady stwierdzić, że znaczna część jednostek samorządu terytorialnego, głównie województw samorządowych i miast na prawach powiatu, za standard uznaje realizację programów mających na celu realizację projektów kulturalnych przed organizacjami pozarządowymi z środków publicznych w całości lub w części. Tego rodzaju podejście podmiotów zbiorowych przyczynia się do lepszego, ściślej dopasowanego do potrzeb społeczności, w szczególności społeczności lokalnych, realizowania działalności kulturalnej. Partycypowanie obywateli, którzy oddolnie realizują działania w sferze kultury z wsparciem finansowym administracji jest rozwiązaniem jednocześnie aktywizującym społeczności lokalne oraz obniżającym koszty zadań z tego zakresu.

Szukając trzeciego rodzaju podmiotów wykonujących pracę na rzecz dobra chronionego w ramach służby publicznej, którymi są obywatele prowadzących działalność na rzecz podmiotu zbioro-

wego, można wskazać na rzeczoznawców, o których mowa w przepisach u.o.z. Rzeczoznawcami mogą być osoby fizyczne, którym minister właściwy ds. kultury przyznał uprawnienia szczególne w zakresie wydawania opinii i ocen dotyczących zabytków. Osoby te, wykonując swoje obowiązki mogą działać na rzecz organów ochrony zabytków, organów wymiaru sprawiedliwości, prokuratury, Policji, organów administracji skarbowej, Straży Granicznej, NIK oraz Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad. Wynika to bezpośrednio z normy zawartej w art. 100 ust. 2 u.o.z. (Cherka, Antoniak, Elżanowski, Wąsowski 2010).. Jak wskazuje się w orzecznictwie, do zadań rzeczoznawców, którym minister przyznał szczególne uprawnienia, należy przygotowywanie ocen i opinii w sposób obiektywny, według najlepszej wiedzy i z należytą starannością, wykonywanie czynności rzeczoznawcy wyłącznie w granicach dziedziny określonej w akcie powołania, niezależnie od tego czy działa na zlecenie administracji, czy też podmiotu prywatnego (Wyrok WSA w Warszawie z dnia 11 marca 2009 r., sygn. IV SA/Wa 1182/09 Legalis 837045). Można zatem bezsprzecznie stwierdzić, że rzeczoznawcy zaliczają się do trzeciego rodzaju podmiotów działających w ramach służby publicznej, którzy *de facto* działają na rzecz ochrony dóbr kultury.

Podsumowując rozważania dotyczące określenia prawa kultury jako części składowej prawa administracyjnego na tle zespołu pojęciowego służby publicznej, którą zaproponował P. Wszótek, należy stwierdzić, że prawo kultury przyporządkować można bez wątplenia do prawa administracyjnego. Zarówno pod względem przedmiotu regulacji, jak również podmiotów wykonujących zadania w tym zakresie, szeroko rozumiane prawo kultury w pełni wpisuje się w zaproponowaną koncepcję i jest w zasadzie częścią składową prawa administracyjnego o której mówi autor koncepcji podziału. Co prawda, jak sam autor wskazuje, koncepcja podziału nie jest idealna (Wszótek 2016), to jednak stanowi dość nowatorskie i interesujące podejście do tej problematyki.

§ 4. Miejsce prawa kultury w dychotomicznym podziale prawa na prawo prywatne i prawo publiczne

Jak wskazywał już przeszło wiek temu W. Maliniak, słusznie należy ocenić jednoznaczny, ale nie jednorodny, podział prawa na system cywilny (prywatny) i publiczny. Konstruowanie nowych systemów prawnych obok tych już istniejących, które zakładają w miarę jasne i czytelne podejście do podstawowych jego pojęć, w konsekwencji daje efekt „dzielenia włosa na czworo” oraz powstania chaosu zarówno w nauce, jak również dydaktyce i praktyce prawniczej (Maliniak 1917). Warto także zaznaczyć, że próba tworzenia różnych, mniejszych i mniej istotnych systemów prawnych pociąga za sobą tworzenie „najrozmaitszych pojęć, będących znowu tylko płodem imaginacji prawniczej” (Maliniak 1917).

Określając miejsce prawa kultury w klasycznym, dychotomicznym podziale na prawo prywatne i prawo publiczne, warto odnieść się bezpośrednio do aktualnego twierdzenia J. Zimermanna. Zgodnie z nim, można przyjąć, że w obrębie materialnego prawa administracyjnego naturalnie, samoistnie, kształtują się liczne specjalistyczne gałęzi prawa, jednak dzieje się tak z uwagi na różnorodność dziedzin jakie regulują. W konsekwencji, przyjąć należy, że atomizacja poszczególnych dziedzin materialnego prawa administracyjnego prowadzić może co najwyżej do oderwania od przyjętych w praktyce

i nauce dogmatów, które w sposób ogólny charakteryzują normy prawa administracyjnego (Zimmermann 2009).

Próbując odnieść się do współczesnych dokonań nauki w zakresie poszukiwania metod dychotomicznego podziału prawa na publiczne i prywatne, zasadnym jest sięgnięcie do stosunkowo świeżego poglądu, który prezentuje I. Zachariasz. Zgodnie z nim, za podstawę dla postawienia granicy między jednym a drugim systemem można przyjąć stosunek prawny (Zachariasz 2016). Jak przyjmuje autor tego twierdzenia, za stosunek prawny należy uznać zespół uprawnień i obowiązków przysługujących podmiotom, które przy ich pomocy oddziałują na siebie, czego efektem jest wydanie lub zawarcie aktu prawnego mającego moc w realnej sferze działań. W przypadku stosunków prawnych w prawie publicznym, jeden z podmiotów posiada wynikające z władzy publicznej uprawnienia władcze w stosunku do drugiego, natomiast stosunki w prawie prywatnym pozbawione są jakichkolwiek cech nierówności stron pod względem uprawnień czy obowiązków przy realizacji norm. Tego rodzaju syntetyczne ujęcie zarówno wąsko – stosunku prawnego, jak również szeroko – kryterium podziału, zasługuje na warunkowe uznanie i wydaje się logicznie sformułowane i uargumentowane. Co prawda bardziej zasadne może wydawać się przyjęcie kryterium społecznego interesu przedmiotu chronionego przez dany zespół norm, czyli uznanie, że do prawa publicznego należy to co jest chronione dla interesu społecznego, jednak tego rodzaju, wyłącznie przedmiotowe, ujęcie tej problematyki może wydawać się zbyt płytkie. Podobnie twierdzi J. Zimmermann (Zimmermann 2013), gdzie wskazuje że interes publiczny jest niezwykle ważny w prawie publicznym, to jednak nie może stanowić wyróżnika podziału prawa.

Dla określenia miejsca prawa kultury w dychotomicznym podziale prawa, należy poddać analizie stosunki prawne jakie są obecne w obszarze prawa kultury, jednak jak wskazuje autor koncepcji podziału (Zachariasz 2016), należy odrzucić przekonanie, że stosunki prawne w danym obszarze pochodzą wyłącznie z norm prawnych, a należy skupić się na celu ich istnienia. Należy zważyć, czy stosunki prawne w prawie kultury mają charakter publiczno- czy prywatnoprawny, co da odpowiedź na pytanie, czy prawo kultury wpisuje się, a jeśli tak to czy jednolicie czy też nie, w dwojaki, klasyczny, podział prawa.

Poszukując stosunków prawnych w obszarze prawa kultury, zasadnym wydaje się określenie kręgu podmiotów, których dotyczą te regulacje i które są obowiązane lub uprawnione do wykonywania czynności w tym zakresie. Dalsze rozważania zostaną oparte na analizie charakteru stosunku prawnego jaki każdy z tych podmiotów łączy z prawem kultury. W pierwszej kolejności należy wskazać na podmioty zbiorowe, czyli państwo i jednostki samorządu terytorialnego, które zobowiązane są zarówno do administrowania kulturą, czyli organizowania i prowadzenia działalności kulturalnej, jak również do zapewniania warunków i wykorzystania władztwa dla zapewniania ochrony dziedzictwa kultury. Regulacje w tym zakresie mają charakter norm bezwzględnie obowiązujących i zostały określone wobec administracji państwowej na gruncie Konstytucji, o czym była mowa przy okazji niezbędności ochrony dóbr kultury w poprzednim paragrafie, jak również, podobnie jak w przypadku jednostek samorządu terytorialnego, w ustawach szczegółowych, które składają się na ogół prawa kultury. Jednostkom samorządu terytorialnego wykonywanie zadań z zakresu kultury zostało narzu-

cone w przepisach ustrojowych. Jak podkreśla się w orzecznictwie, upowszechnianie kultury jest zadaniem samorządów, które należy realizować bezwzględnie (Wyrok NSA z dnia 17 maja 2011 r., sygn. akt II OSK 378/11, Legalis 388944).

Drugim kręgiem podmiotów są z całą pewnością członkowie społeczności państwowej lub samorządowej, którzy korzystają z usług dostarczanych przez podmiot zbiorowy w zakresie kultury, jak również mają zapewniony dostęp do dziedzictwa kulturowego, który podmiot zbiorowy ma obowiązek chronić. Trzecim rodzajem podmiotów mogą być podmioty prywatne, które dostarczają społeczności usługi w zakresie kultury, niezależnie od tego czy robią to jako cel podstawowy czy też nie, dla zysku lub nie. Podmioty te zobowiązane są do przestrzegania norm z zakresu prawa kultury, aby ich działalność mogła być zakwalifikowana jako działalność kulturalna lub działalność, która ma na celu ochronę dóbr kultury.

Wreszcie czwartym rodzajem podmiotów, które leżą w kręgu zainteresowań prawa kultury, są te osoby, których prawa są w jakimś zakresie ograniczane, co ma na celu ochronę nadrzędnych wartości, mających szczególny charakter dla społeczeństwa. Można przyjąć, że wobec tych podmiotów został wydany szczególny akt administracyjny, który jest związany nie z nimi bezpośrednio, ale z przedmiotem, który podlega szczególnej ochronie, najczęściej z strony organów odpowiedzialnych za ochronę zabytków. W przypadku podmiotów zbiorowych zobowiązanych do szeroko rozumianej ochrony dziedzictwa kultury, można bez wątpliwości stwierdzić, że na szczeblu centralnym jest to minister właściwy ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w którego imieniu zadania wykonuje Generalny Konserwator Zabytków. W terenie za sprawy z tego zakresu odpowiada wojewoda w imieniu którego zadania wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Rola jednostek samorządu terytorialnego w ochronie zabytków jest marginalna (Płaszowska 2016), ponieważ odpowiadają one przede wszystkim za organizowanie i animowanie działalności kulturalnej na rzecz członków społeczności samorządowej.

Przyjmując podział proponowany chociażby przez E. Iserzona na działalność władczą i niewładczą administracji (Iserzon 1968), można odnieść się do działań podmiotów zbiorowych w obszarze prawa kultury. Należy podkreślić, że w zakresie organizowania i prowadzenia działalności kulturalnej podmioty zbiorowe wykorzystują środki niewładcze. Ich aktywność sprowadza się do zapewnienia odpowiednich warunków dla społeczeństwa do rozwoju kultury. Inaczej natomiast kształtuje się działalność w zakresie ochrony dziedzictwa kultury. W tym przypadku administracja posługuje się zarówno formami władczymi jak również niewładczymi. Formy władcze dotyczą przede wszystkim kwestii związanych działaniem mającym na celu ograniczenie praw osób korzystających lub posiadających przedmioty podlegające szczególnej ochronie i mające szczególne walory, przez co stanowią element dziedzictwa kultury i podlegają szczególnej ochronie prawnej. Formy niewładcze w działaniu administracji z zakresu ochrony zabytków dotyczą przede wszystkim działań mających na celu organizację i udostępnianie społeczeństwu chronionego dziedzictwa kultury.

Kończąc rozważania dotyczące próby umiejscowienia prawa kultury w dychotomicznym podziale na prawo publiczne i prywatne w oparciu o koncepcję stosunku prawnego, którą zaproponował I. Zachariasz, można stwierdzić, że prawo kultury w pełni wpisuje się

systematykę prawa publicznego. Należy zaznaczyć, że nie wszystkie działania w zakresie kultury muszą być zwierczone wydaniem jakiegokolwiek aktu prawnego, to jednak wszystkie mają charakter legalne. Działania te cechuje także widoczna nierówność podmiotów zarówno w obszarze dostarczania i animowania kultury, jak również, przede wszystkim, w zakresie ochrony dziedzictwa kultury. Zarówno podmioty zbiorowe prowadzące działalność mającą na celu ochronę dobra społecznie chronionego, jak również podmioty prywatne zajmujące się tym na rzecz sfery publicznej posiadają wynikające właśnie z władzy publicznej uprawnienia, co jest dostatecznym dowodem na wpisywanie się prawa kultury w całości jako części prawa publicznego.

§ 5. Uwagi końcowe

Z niniejszego opracowania wyłania się dość wyrazisty obraz dotyczący umiejscowienia prawa kultury w ogólnym systemie prawa. Odnosząc się do tezy pracy, zgodnie z którą prawo kultury jest elementem składowym prawa administracyjnego, a nie, kompleksową gałęzią prawa, należy się z nią zgodzić. Można bez większych wątpliwości stwierdzić, że regulacje z zakresu administrowania i ochrony kultury są dość mocno rozbudowane i wykazują znaczną autonomiczność pod względem przedmiotowym w stosunku do innych sfer życia publicznego, gdzie administracja publiczna ma obowiązek realizować zadania.

Należy bez wątpliwości stwierdzić, że regulacje z zakresu prawa kultury to przede wszystkim regulacje publicznoprawne, a w trakcie ich konsumowania można zaobserwować nierówność podmiotów, nie tylko w zakresie wydawanych aktów administracyjnych czy zawieranych umów dotyczących realizacji zadań mających na celu ochronę dobra szczególnie chronionego. Nawet jeśli niektóre regulacje dotyczące prawa kultury pojawiają się wśród przepisów prywatnoprawnych, to z ich sensu można odczytać wyraźnie nierówny charakter podmiotów przy zawieraniu stosunków prawnych, czego doskonałym przykładem jest przytoczony w wstępie Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury i jego cywilnoprawne aspekty. Nierówność podmiotów można dostrzec także w zakresie wykonywania czynności mających charakter niewładczy, gdzie wobec konkretnego podmiotu nie jest kierowany akt prawny, ale gdzie określonym podmiotom dostarcza się z góry narzucony obraz i z góry narzuconą usługą co przekłada się na wartość niematerialną i wzbogacenie życia społecznego lub, w negatywnej wersji, na manipulowaniu bądź indoktrynowaniu określonej społeczności.

Bibliografia

1. Bień A. (2012), *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
2. Cherka M. (red.), Antoniuk P., Elżanowski F., Wąsowski K. (2010), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
3. Ciechanowicz-McLean J. (2014), *Kształtowanie się gałęzi praw ochrony środowiska jako wzór dla prawa ochrony dziedzictwa kultury*, [w:] Zeidler K. (red.) *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa-Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

4. Frankiewicz A. (2012), *Znaczenie prawne regulacji dziedzictwa narodowego i dóbr kultury w rozdziale I Konstytucji RP*, „Przegląd Prawa i Administracji” nr 88.
5. Ginter A., Michalak A. (2016), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
6. Gołat R. (2006), *Podstawy prawa kultury*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
7. Grzybowski S. (1974), *Nauka prawa cywilnego a teoria prawa*, „Państwo i Prawo” z. 1.
8. Hoffman B.T. (red.) (2006), *Art and Cultural Heritage. Law, Policy, and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
9. Iserzon E. (1968), *Prawo administracyjne. Podstawowe instytucje*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
10. Karcz-Kaczmarek M. (2014), *Prowadzenie działalności kulturalnej*, [w:] Duniewska Z., Jaworska-Dębska B., Stahl M. (red.), *Prawo administracyjne materialne*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
11. Kidyba A. (2004), *Niektóre skutki dla obrotu handlowego wprowadzenia trzeciej kategorii podmiotowej*, „Przegląd Prawa Handlowego” nr 12.
12. Królikowski M., Szczucki K. (2017), *Komentarz do art. 73*, [w:] Safjan M., Bosek L. (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
13. Lande J. (1959), *Studia z filozofii prawa*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
14. Lang W., Wróblewski J., Zawadzki S. (1979), *Teoria państwa i prawa*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
15. Leoński Z. (2004), *Zarys prawa administracyjnego*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze PWN.
16. Leszczyński L. (2003), *Kierowniczy typ stosowania prawa a reguły wykładni operatywnej*, [w:] Korobowicz A., Leszczyński L., Pieniążek A., Stefaniuk M. (red.), *Państwo, prawo, myśl prawnicza: prace dedykowane profesorowi Grzegorzowi Leopoldowi Seidlerowi w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
17. Leszczyński L. (2001), *Zagadnienia teorii stosowania prawa. Doktryna a tezy orzecznictwa*, Kraków: Wydawnictwo Zakamycze Kantor Wydawniczy.
18. Łętowski J. (1985), *Administracja, prawo, orzecznictwo sądowe*, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
19. Maliniak W. (1917), *Przyczynki do teorii zasadniczych zagadnień metodologii i filozofii prawa oraz prawa państwowego*, Warszawa: Themis Polska.
20. Nafziger J.A.R., Paterson R.K., Dundes Renteln A. (2010), *Cultural Law. International, Comparative, and Indigenous*, Cambridge: Cambridge University Press.
21. Płaszowska R. (2016), *Organizacja organów ochrony zabytków*, „Przegląd Prawa Publicznego” nr 6.
22. Potocki A. (2017), *Krajowy Rejestr Utraconych Dóbr Kultury jako nowy środek prawny ochrony dziedzictwa kulturowego*, [w:] Kruk E., Lubeńczuk G., Drab T. (red.), *Tendencje rozwojowe prawa administracyjnego*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
23. Schmidt-Assmann E. (2011), *Ogólne prawo administracyjne jako idea porządku. Założenia i zadania tworzenia systemu prawnoadministracyjnego*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
24. Tuleja P. (2017), *Komentarz do art. 8*, [w:] Safjan M., Bosek L. (red.), *Konstytucja RP. Tom I. Komentarz do art. 1–86*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
25. Wszolek P. (2016), *Kryteria wyodrębniania prawa administracyjnego*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
26. Wytrązek W. (2013), *Realizacja zadań samorządu terytorialnego w sferze kultury*, [w:] Rudnicki M., Jabłoński M., Sobieraj K. (red.), *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
27. Zachariasz I. (2016), *Prawo w ujęciu strukturalnym. Studium o dychoomicznym podziale prawa na prawo publiczne i prawo prywatne*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
28. Zeidler K. (2014), *Prawo ochrony dziedzictwa kultury jako nowa gałąź prawa*, [w:] Zeidler K. (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Warszawa-Gdańsk: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
29. Zeidler K. (2015), *Przestrzenie badawcze prawa ochrony dziedzictwa kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” tom XXXIII.
30. Zimmermann J. (2013), *Aksjomaty prawa administracyjnego*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.
31. Zimmermann J. (2009), *Jedność prawa administracyjnego*, [w:] Supernat J. (red.), *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
32. Zimmermann J. (2016), *Prawo administracyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer.

Akty prawne:

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.).
2. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz.U. 2017 poz. 862).
3. Ustawa o działalności pożytku publicznego i wolontariacie z dnia 24 kwietnia 2003 r. (Dz.U. 2016, poz. 1817 z późn. zm.).
4. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2014 poz. 1446 z późn. zm.).

Orzecznictwo:

1. Wyrok NSA z dnia 17 maja 2011 r., sygn. akt II OSK 378/11, Legalis 388944.
2. Wyrok NSA z dnia 1 września 2014 r., sygn. akt II FSK 2009/12, Legalis nr 1061046.
3. Postanowienie NSA z dnia 18 czerwca 2014 r., sygn. akt II OSK 1521/14, LEX nr 1767407.
4. Wyrok WSA w Warszawie z dnia 24 sierpnia 2005 r., sygn. akt I SA/Wa 1260/04, LEX nr 191976.
5. Wyrok WSA w Warszawie z dnia 11 marca 2009 r., sygn. IV SA/Wa 1182/09 Legalis 837045.
6. Wyrok WSA w Warszawie z dnia 23 kwietnia 2009 r., sygn. akt I SA/Wa 48/09, LEX nr 550267.

Źródła:

1. *Uczestnictwo ludności w kulturze w 2014 r.*, GUS 2016.